

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ
У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

УДК 347.65/66(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.02>

Станіслав Анатолійович Маляр,

адвокат,

Інститут екології, економіки і права (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0003-3136-853X>,

e-mail: st.malyar@gmail.com;

Леонід Володимирович Грищенко,

кандидат педагогічних наук,

фаховий коледж «Універсум»

Київського університету імені Бориса Грінченка,

циклова комісія суспільних дисциплін і правознавства;

 <https://orcid.org/0000-0002-3434-1300>,

e-mail: l.hryshchenko@kubg.edu.ua

**ПЛЕМІННИКИ ЯК СУБ'ЄКТИ СПАДКУВАННЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Статтю присвячено особливостям спадкування за законом такою категорією спадкоємців, як племінники. Здійснено аналіз наукових праць, автори яких вивчали особливості спадкування за законом. Установлено, що поряд з іншими суб'єктами, які мають право на спадщину, законодавець захищає майнові права та інтереси племінників, урегулювавши цю процедуру спадкування у вигляді права представлення. Зазначено особливості спадкування племінниками за правом представлення, охарактеризовано, яким саме чином здійснюється доказування родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем.

Ключові слова: спадкове право, спадкування за законом, спадкоємці, право представлення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Інститут спадкового права розпочав своє становлення ще за часів Римської імперії. Саме римські юристи визначили перехід спадкового майна за заповітом та за законом. Те, що спадкове право існувало, існує та існуватиме ще тривалий час як у нашій країні, так і в багатьох країнах світу, вказує на актуальність і важливість правовідносин, пов'язаних із переданням майна від спадкодавця до спадкоємців.

Процедура спадкування постійно вдосконалюється з урахуванням розвитку суспільних відносин, однак зважаючи на багатостолітню історію розвитку спадкового права й те, що майнові права завжди мали провідне значення в житті кожної людини, можна бути впевненими, що правовідносини у цій сфері завжди матимуть актуальний характер.

Інститут спадкового права є одним із найважливіших інститутів, покликаних захищати майнові права й інтереси осіб і визначати правову долю майнових прав та обов'язків людини у разі її смерті. Судову практику перенасичено цивільними справами щодо визнання порушень процедури належного спадкування. У нашій державі науковці і юристи-практики здійснили багато досліджень, їхні праці спрямовано на подолання проблем у спадкових правовідносинах, пов'язаних зі спадкуванням як за заповітом, так і за законом. Однак багато питань виникає з приводу можливості захисту майнових прав у вигляді набуття права власності на спадкове майно у разі спадкування за законом такою категорією спадкоємців, як племінники. Саме тому дослідження правової природи спадкування за законом племінниками є актуальними.

Стан дослідження проблеми

Проблематику спадкування за законом у своїх працях досліджувала низка вчених. Зокрема, Л. В. Козловська розглядала теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України [1]. В. А. Чуловський вивчав правове регулювання спадкових відносин в Україні [2]. І. Я. Федорич визначав та досліджував питання щодо здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України [3]. Сучасні проблеми спадкового права у своїх працях досліджував В. І. Теремецький [4].

Однак зазначені дослідження або частково розкривають особливості спадкування племінниками, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Ураховуючи проблеми, які виникають на практиці, наразі існує потреба в дослідженні та деталізації процедури отримання спадщини такими особливими суб'єктами спадкування, як племінники.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити проблемні питання, що виникають у процесі спадкування за законом спадкоємцями п'ятої черги – племінниками, й ті, що виникають у процесі спадкування за правом представлення.

Для досягнення поставленої мети у статті виконано такі *завдання*: визначено головні види спадкування, зазначено підстави спадкування за законом, проаналізовано процедуру спадкування племінниками у

вигляді права представлення, деталізовано особливості спадкування племінниками за правом представлення.

Наукова новизна дослідження

Розглянуті в роботі проблеми спадкування племінниками за правом представлення належать як до теорії, так і до практики застосування. Комплексно досліджено правову природу спадкування племінниками за правом представлення.

Виклад основного матеріалу

В усі часи в усіх розвинутих, сучасних цивілізованих державах вагоме, пріоритетне значення для особистого приватного життя людини завжди мало й має право на здійснення власного розпорядження на випадок смерті – укладення заповіту. Як правило, предметом заповіту є майнові права та обов'язки спадкодавця, а також і майно. З розвитком економічних відносин, розповсюдженням міграційних процесів і зростанням ринкової економіки дедалі більшої актуальності набуває спадкове право як інститут цивільного права.

Головним завданням інституту посвідчення заповіту є регулювання відносин, що стосуються передання спадщини, та пов'язаних із цим нотаріальних відносин, де провідним завданням є забезпечення охорони та реалізації волі спадкодавця за допомогою формально визначеної процедури. Функціональна роль вищезазначеного інституту залежить передусім від потреб соціуму, розвитку цивільно-правових відносин і належного стану законодавства.

Водночас у судовій практиці була і досі залишається досить значною частка спорів, пов'язаних із прийняттям спадщини у випадку, коли заповіт заповідачем не був складений. У такому разі Цивільний кодекс України закріплює альтернативний перехід майнових прав від спадкодавця до спадкоємців шляхом спадкування за законом, закріплюючи п'ять спадкових черг. Складність спадкування за законом полягає в тому, що коли заповіт відсутній і волю спадкодавця формально не визначено, головне відповідальне завдання органів державної влади полягає в тому, щоб відповідно до засад справедливості та згідно з чинним законодавством передати спадкову масу спадкоємцям за законом з урахуванням їх п'яти черг.

Порівняно з Цивільним кодексом Української РСР у редакції 1964 р., який закріплював лише дві черги спадкоємців, новелою чинного Цивільного кодексу України є збільшення кількості черг за законом до п'яти. Це вказує на гуманність законодавця нашої країни і на те, що представники законодавчої гілки влади передбачили та врегулювали випадки переходу майнових прав від спадкодавця до спадкоємців без складання та посвідчення заповіту, збільшивши межі родичів залежно від споріднення.

На практиці спадкування за законом породжує багато непорозумінь у зв'язку з тим, що після смерті спадкодавця законні спадкоємці інколи починають «боротьбу» за спадщину, не можуть визначитися у розмірах часток спадщини, які їм належать за законом, і тим, хто саме з них має пріоритет у спадкуванні над іншими. Саме від органів нотаріату і суду залежить справедливий та чесний поділ спадщини між законними представниками.

Отже, чинним законодавством України передбачено два види спадкування: 1) спадкування за заповітом; 2) спадкування за законом.

Цілоком погоджуємося із С. Я. Фурсою, що у складенні заповіту немає сенсу, якщо спадкодавця влаштовує спадкування за законом, а саме:

- коло осіб, які спадкуватимуть його майно за законом;
- величини часток спадщини, які їм належать за законом [5, с. 60].

Зауважимо, що спадкування за законом відбувається у випадку, коли заповідач не встиг або не мав бажання здійснити власне, особисте письмове доручення стосовно своїх майнових прав, або якщо після відкриття спадщини виявилось, що заповіт складено з порушенням вимог чинного законодавства, що призвело до визнання його недійсним. У разі, коли спадкоємці не прийняли заповіт, або якщо спадкодавець лише частково розпорядився своїм майном, спадкування також настає за законом. Непоодинокими є випадки, коли заповіт все ж таки укладено, однак спадкоємці помирають раніше, ніж відбувається відкриття спадщини. В усіх цих випадках законодавець передбачив спадкування за законом.

Спадкування за законом передбачено законодавчими і підзаконними актами України. Відповідно до статей 1261–1265 Цивільного кодексу України у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, зокрема зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той із членів подружжя, який його пережив, і батьки; у другу чергу право на таке спадкування мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері; у третю чергу – рідні дядько й тітка спадкодавця; у четверту чергу – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини; у п'яту чергу – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї¹.

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.09.2021).

Якщо ж із дітьми, дружинами, чоловіками й батьками більш-менш зрозуміло, то непоодинокими є випадки, коли на практиці виникають колізії з приводу спадкування за законом такими суб'єктами, як племінники. У таких правовідносинах із приводу спадкування виникають практичні й теоретичні проблеми, пов'язані з процедурою переходу спадщини до вищезазначених суб'єктів. Виникає питання, до якої з черг їх можна віднести. Чи можливе спадкування племінниками за таким специфічним порядком, як право представлення? Більш того, державні та приватні нотаріуси інколи відмовляють цій категорії спадкоємців у прийнятті спадщини, мотивуючи це тим, що племінники не можуть приймати спадщину та бути спадкоємцями за законом, оскільки вони не належать до близьких родичів першого ступеня споріднення.

Однак законодавець захищає майнові права й інтереси племінників, урегулювавши цю процедуру спадкування за допомогою права представлення, враховуючи те, що нині це залишається одним із проблематичних питань у практичному застосуванні. Спадкування за правом представлення відбувається у разі, якщо на час відкриття спадщини не залишилося живого відповідного родича (із згаданих вище осіб), який повинен бути власником частини спадкового майна, що належала йому за законом.

Під час аналізу п'ятої черги спадкоємців за законом встановлено, що законодавець закріплює категорію «інші родичі спадкодавця», тобто це всі ті особи, не зазначені в попередніх чергах, проте на законодавчому рівні права яких закріплено однаково з правами тих родичів, які мають законне право на спадкування. Специфікою та особливістю п'ятої черги є встановлення своєрідних «підчерг» родичів до шостого ступеня споріднення, де племінники очолюють третій ступінь споріднення. Теорія цивільного права не виділяє спадкування за законом у вигляді права представлення як самостійну підставу чи вид спадкування, а тільки закріплює, що за правом представлення перехід спадщини є особливим порядком спадкування за законом.

А. В. Сегенюк справедливо зазначила, що за правом представлення онуки (правнуки), прабаба, прадід, двоюрідні брати і сестри та племінники спадкодавця спадкують ту частку, яка б належала їхньому відповідному родичу, якби він був живий. Спадкоємцями вони виступають, ніби представляючи родича, який був більш близьким спадкодавцю, але на момент відкриття спадщини помер. Тобто розуміються батько чи мати, дід чи баба, брат чи сестра, дядько чи тітка спадкодавця, які мали б успадковувати, але померли ще до моменту відкриття спадщини [6, с. 147].

Також погоджуємося з думкою Ю. В. Желіховської, що суть спадкування за правом представлення полягає в тому, що деякі родичі

спадкодавця не входять до складу жодної з черг спадкування за законом, проте їх повністю не усувають від спадкування, і вони набувають права на спадкування за деяких певних умов [7, с. 262].

Отже, особливості спадкування племінниками за правом представлення є такими:

- основні положення щодо спадкування за правом представлення племінниками полягають у тому, що вони спадкують ту частку спадщини, яка за законом належала б їхнім батьку, матері (тобто брату або сестрі спадкодавця), якби на момент відкриття спадщини вони були б живими;

- якщо спадкоємцями є декілька осіб (племінник, племінниця), то частка померлого спадкодавця ділиться між спадкоємцями порівну; у разі, якщо спадкоємці за усною угодою зможуть домовитись, розмір частки спадщини може змінитися; спадкоємці, які щось успадковують за такою особливою процедурою, не мають права на спадкування обов'язкової частки, яка належала їх померлому родичу-спадкодавцю;

- процедура переходу спадщини від спадкодавця до спадкоємців (племінників) за правом представлення здійснюється за процедурою, передбаченою законодавством: діють усі правила спадкування за законом, включно з черговістю закликання до спадщини;

- особа, яка має намір прийняти спадщину за правом представлення, повинна особисто подати заяву про виявлене бажання;

- установлений законодавцем термін для прийняття спадщини дорівнює 6 місяцям, відлік часу починається з моменту відкриття спадщини.

Важливим залишається питання, яким саме чином здійснюється доказування родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем. У зв'язку з тим, що племінники не є близькими родичами першого ступеня споріднення, процес установлення родинних зв'язків ускладнюється, проте має дуже важливе значення для настання правових наслідків. Тому законодавчо закріплено, що доказом родинних та інших відносин можуть виступати свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної чинності, про встановлення факту родинних та інших відносин¹.

Племінники як суб'єкти спадкування можуть успадковувати різні речі: квартири, будинки, інше нерухоме майно, автотранспорт,

¹ Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 20.09.2021).

право на отримання страхових виплат, право на банківський вклад, право на відшкодування моральної шкоди тощо. Однак законодавець передбачив, що спадкоємці не мають права на спадкування особистих немайнових прав спадкодавця, тобто саме тих прав, які є тісно пов'язаними з особою.

Висновки

Дослідження спадкування за законом дає змогу зробити висновок, що перехід майнових прав та обов'язків саме у вигляді спадкування за законом є важливим у спадкових правовідносинах, проте потребує вдосконалення регулювання процедури переходу спадкових прав від спадкодавців до спадкоємців-племінників. Ураховуючи, що людям завжди є що залишити після себе, інститут спадкування завжди матиме актуальний характер та залишається одним із проблематичних у практичному застосуванні.

Науковці-правознавці та юристи-практики в усі часи займалися пошуком шляхів удосконалення особливостей спадкування племінниками та племінницями, враховуючи наявність суперечливих судових рішень із цього питання. Чинний Цивільний кодекс України є більш прогресивним, ефективним та справедливим порівняно з Цивільним кодексом Української РСР, новелою саме чинного Кодексу є регулювання та захист прав на спадщину спадкоємцями. Однак все ж таки існують прогалини та колізії саме у регулюванні спадкових відносин, яким необхідно приділяти увагу за допомогою науково-теоретичних досліджень, що у майбутньому на належному рівні забезпечить практичне застосування.

Уважаємо за необхідне розробити вдосконалені концептуальні основи інституту спадкового права та процедури переходу спадкового майна до племінників, удосконалити законодавство, що визначає цей порядок, і переорієнтувати наукові дослідження на нові підходи до вирішення зазначених проблем.

Список бібліографічних посилань: 1. Козловська Л. В. Функціональна спрямованість форм заповіту: призначення, елементи, перспективи розвитку (порівняльний аналіз). *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 125–130. 2. Чуловський В. А. Правове регулювання спадкових відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 18 с. 3. Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2018. 21 с. 4. Теремецький В. І. Сучасні проблеми спадкового права України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 14. С. 95–102. 5. Драгневич Е. В. Наследование: по закону и по завещанию. Киев : Изд. Фурса С. Я., 2007. 60 с. 6. Сегенюк А. В. Особливості спадкування за законом. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 146–150. 7. Желіховська Ю. В. Поняття та

юридична природа «спадкового представлення». *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 2-1, Ч. 1. С. 261–265.

Надійшла до редколегії 23.09.2021

Maliar S. A., Gryshchenko L. V. Nephews as Subjects of Inheritance: Theoretical and Practical Aspects

The article is focused on the problems of legal succession by a special category of lawful heirs – nephews. The analysis of scientific works, the authors of which studied specific features of legal succession, has been carried out. All stages of legal succession in accordance with the Civil Code of Ukraine have been listed. The current legislation, court decisions, legal doctrine have been analyzed; and it has been established that inheritance by nephews has problems in practical application.

The procedure of inheritance by nephews according to the right of representation has been studied taking into account that it currently remains one of the problematic issues in practical application. It has been established that it is the way how the legislator protects the property rights and interests of the latter. The authors have determined that if there are several lawful heirs (nephew, niece), the share of the deceased testator is divided equally between lawful heirs.

It has been noted that inheritance law as an institution of civil law occupies a leading place in the system of protecting human rights and interests. It is due to the fact that hereditary relations began to be formed and protected by Roman lawyers. Both our state and many foreign states still pay much attention to improving the legislation in the field of inheritance law.

The authors have noted that the relevance of the above institution is the fact that the subject matter of these legal relations are always property rights and responsibilities, and their protection depends on the proper implementation of the law enforcement function of state authorities. Given that the legal consequences for lawful heirs occur after the death of the testator, the main task of state authorities is to ensure the proper transfer of inheritance to lawful heirs.

The authors of the paper have focused on the way how to prove the family and other relations of lawful heirs with the testator, because it is an important aspect of inheritance relations, since the correct establishment of family relationship influences the legal transfer of inheritance. It has been established that there are practical and theoretical problems in these legal relations, which are related to the procedure of inheritance transfer to the above-mentioned subjects.

Key words: inheritance law, legal succession, lawful heirs, right of representation.

